

OORLOG ZONDER VRIENDEN

Evert Hartman

Oorlog zonder vrienden

Lemniscat Rotterdam

Zesentwintigste druk, 2003

Omslag: Bas Sebus

© Lemniscaat b.v. Rotterdam 1979, 2003

ISBN 90 5637 520 2

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk en bindwerk: Koninklijke Wöhrmann, Zutphen

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux, waardoor onnodig milieuverontreinigend transport is vermeden.

Donderdag, 30 april 1942

Arnold had het beter niet kunnen zeggen. Met de rug tegen de schoolmuur zag hij de drie forsgebouwde jongens op zich afkomen. Ze hadden een blik in de ogen die niets vriendelijks had.

‘Zeg dat nog eens!’ De stem van de middelste, een jongen met slordige blonde haren, was hees van woede.

Arnold was niet bang uitgevallen; hij begreep echter dat het weinig zin had een bij voorbaat verloren vechtpartij uit te lokken. Ongemerkt trok hij zijn rechtersvoet op om zich in geval van nood tegen de muur te kunnen afzetten. Maar hij zweeg.

De blonde knaap stond een meter van hem af toen hij nadrukkelijk herhaalde: ‘Zeg dat nog eens... vuile NSB-er!’

Arnold verstarde. Hij zag de drie dreigend tegenover zich staan. Hij las de haat in hun ogen, een haat die hen ertoe had gebracht hem de afgelopen maanden te beledigen, te treiteren en hem het leven zo zuur mogelijk te maken, omdat zijn vader lid was van de NSB. Zijn ouders hadden hem gezegd dat hij zich daar niets van moest aantrekken, dan zouden ze vanzelf wel ophouden. Ze hadden hem gezegd dat een goede NSB-er zich moest kunnen beheersen. Maar... ook aan zelfbeheersing is een grens. ‘Jullie hebben me wel verstaan!’ Zijn stem was niet meer dan een gesmoord fluisteren.

De jongens drongen op hem in. ‘We willen het graag nog eens horen.’

Arnold klemde zijn lippen opeen. Hij zag zijn klasgenoten door een waas. Maar zijn voet rustte stevig tegen de muur. Hij zei zo kalm mogelijk: ‘Als jullie denken dat dat mens in Engeland nog iets voor jullie doet, zijn jullie stomme idioten.’

De vuist van de grootste van zijn tegenstanders stootte naar

voren. En terwijl hij zich afzette wist Arnold dat hij te laat was om die vuist te ontwijken. De knokkels raakten hem in de buurt van zijn sleutelbeen. Een felle pijn schoot door zijn schouder en leek zijn arm te verlammen. Alleen – zijn woede was nog groter dan de pijn. In het wilde weg trapte en sloeg hij van zich af tot een venijnige schop tegen zijn enkel hem deed wankelen. Wanhopig deed hij een paar stappen in de richting van het hek, maar een harde slag in zijn gezicht maakte een vlucht onmogelijk. Iemand lichtte hem beentje – het volgende ogenblik smakte hij tegen de keien.

Het was een ongelijk gevecht. Ze traptten hem tegen de benen, bonkten hem op de rug en draaiden zijn armen zo ver omhoog tot hij het uitschreeuwde van pijn en angst. Ten slotte greep een van de jongens zijn haar en trok zijn hoofd omhoog met de bedoeling het voorover op de stenen te slaan.

‘Jongelui!’

Ze hadden de lange, magere man in de deuropening niet opgemerkt, maar zijn stem trof hen als een zweepslag.

‘Hou daar ogenblikkelijk mee op!’

‘De rector!’ hoorde Arnold sissen. ‘Wegwezen!’

Arnold voelde hoe ze hem loslieten om het op een lopen te zetten, maar de rector had met een paar lange passen het groepje bereikt. ‘Martin, Johan en Hans... naar mijn kamer!’

‘Hij begon!’ protesteerde Martin. ‘Hij schold de koningin uit.’

De rector sprak zonder stemverheffing, maar zijn ogen straalden geen vriendelijkheid uit.

‘Jullie hebben mij zeker wel gehoord, jongelui?’

Terwijl Arnold moeizaam overeind krabbelde zag hij de drie naar de schooldeur sjokken.

‘En jij,’ hoorde hij de rector toonloos zeggen, ‘jij gaat je wasen bij de kraan, waarna je op de gang op mij wacht. Begrepen?’

Arnold gaf geen antwoord. Hij wreef over zijn zere gezicht. Een brede streep bloed verscheen op de rug van zijn hand. Hij

keek er even naar zonder dat het tot hem scheen door te dringen. Ook de pijn in zijn armen en rug scheen hij nauwelijks meer te voelen. Het enige dat hij voelde was een verschrikkelijke woede. Hij staaarde de rector strak aan toen hij zei: 'Ik ga naar huis.' Hij draaide zich om.

De rector greep hem bij zijn arm. 'Ik heb je gezegd hier te blijven. Ik wil precies weten wat er gebeurd is.'

Het kostte Arnold nog een paar rode striemen om zich los te rukken. De tranen in zijn ogen waren echter niet het gevolg van pijn. 'U gelooft me toch niet!' schreeuwde hij. 'U kunt barsten! Ik ga naar huis!' Het volgende moment was hij bij het fietsenrek, pakte zijn karretje en vloog het schoolplein af.

De rector keek hem na, roerloos, zijn vingers ineengestrengeld. Daarna keerde hij zich bedaard om en stapte de school binnen.

Als een bezetene reed Arnold door de zonnige straten. Dat sommigen hem bevreemd aankeken en hem vervolgens nawezen, interesseerde hem niets. Hij joeg voort tot zijn benen hun dienst bijna weigerden en hij ten slotte, zwaar hijgend, zijn fiets tegen de muur van hun huis smeed. Half struikelend kwam hij de kamer in, plofte neer op een stoel en barstte in snikken uit.

Mevrouw Westervoort was een vrouw die blijkbaar gewend was aan onverwachte gebeurtenissen. Ze stond snel op, nam even zijn hoofd in haar handen en zei alleen maar: 'Jongen toch...' Toen verdween ze naar de keuken en keerde terug met een paar natte wasdoekjes. Voorzichtig veegde ze de klonters bloed van zijn bovenlip, bette zijn gezicht en streek pieken haar van zijn bezwete voorhoofd. Daarna liep ze opnieuw naar de keuken, haalde een glas water en zette dat voor hem neer. Ze stelde geen vragen; ze herhaalde alleen: 'Jongen toch...'

Het duurde geruime tijd voor Arnold iets kon uitbrengen. 'De rotzakken!' zei hij hees.

‘Wat is er gebeurd, Arnold?’ Mevrouw Westervoort vroeg het bijna zakelijk, maar er was toch een ongeruste klank in haar stem.

‘De rotzakken!’ Arnold had het snikken nog niet onder controle. ‘De smeerlappen! Als ik ze in mijn vingers krijg... Ik... ik vermoord ze!’

Haar gezicht kreeg nu een bezorgde uitdrukking. ‘Als je me nu eens rustig probeert te vertellen wat er gebeurd is...’

‘Ze waren met z’n drieën... Ze hebben me in elkaar geslagen... Ze...’

‘Wie?’

‘Martin en Hans en Johan...’

‘Martin Jonkers?’

Arnold knikte. Hij hield een doek tegen zijn neus om een nieuwe bloeding te voorkomen.

‘Waarom hebben ze dat gedaan?’ Naast bezorgdheid toonde mevrouw Westervoort ergernis.

‘We hadden het over dat mens in Engeland. En toen...’

‘Je bedoelt de koningin?’

‘De koningin? U weet evengoed als ik dat die allang geen koningin meer is!’

‘Goed... En wat heb jij toen gezegd?’

‘Dat ze stomme idioten waren als ze dachten dat dat mens nog iets voor ze deed.’

Ze schudde ernstig haar hoofd. ‘Zulke dingen kun je ook veel beter voor je houden.’

‘O ja? Mag de waarheid soms niet gezegd worden?’

‘Soms is het inderdaad erg onverstandig om de waarheid te zeggen. Je had beter je mond kunnen houden.’

‘Ik laat me niet op m’n kop zitten door dat stelletje ezels!’ Hij haalde de doek van zijn neus en bekeek de bloedplekken. ‘Ik ga morgen niet naar school.’

Ze trok haar wenkbrauwen op. ‘Waarom niet?’

Arnold scheen haar vraag niet gehoord te hebben. ‘Zaterdag neem ik ze te grazen... Zaterdagmorgen...’

Mevrouw Westervoort begon iets van haar kalmte te verliezen. ‘Ik vroeg je waarom je niet naar school wilde. Als de rector dat te weten...’

‘Ik heb tegen de rector gezegd dat-ie kon barsten.’

‘Wát zeg je...?’

Arnolds snikken was verdwenen. Alleen trilde zijn stem nog van woede. ‘De rector wou mij terug laten komen, samen met die rotzakken. Ik heb het vertikt. Ik heb gezegd dat-ie barsten kon.’

Ze was een ogenblik sprakeloos. Toen fluisterde ze: ‘Heb je dat werkelijk gezegd?’

Hij knikte.

Haar stem was opeens streng en beheerst. ‘Dan ga jij morgen wél naar school, al was het alleen maar om je excuses te maken. Je weet hoeveel moeite we hebben moeten doen om jou op die school te krijgen. En nou zul jij in één keer de boel bederven? Daar komt niets van in. En wat die jongens betreft, ik zal wel even...’

Ze stopte toen Arnold opstond. Hoewel hij nog maar net veertien was, was hij bijna even groot als zij. Hij stond vlak voor haar en ze schrok van de blik in zijn donkerbruine ogen. Hij zei strak: ‘Ik ga morgen niet naar school! En m’n excuses aanbieden...? Nooit! Dat zouden ze wel willen. De zoon van een NSB-er biedt zijn excuses aan... Maar dat doe ik niet, dat doe ik nooit!’ Hij sloeg met zijn vlakke hand op de tafel, maar meteen hijgde hij van een pijscheut in zijn rechterzij. Hij kromp in elkaar en zakte neer op de stoel.

‘Jongen, wat is er?’

Arnold haalde diep adem. ‘Ze hebben me tegen m’n ribben getrapt, denk ik.’

Mevrouw Westervoort knoopte haastig zijn blouse los en trok het hemd omhoog; twintig centimeter onder zijn oksel liepen twee diepe, blauwrode striemen. Ze bekeek de plekken zorgvuldig en had vervolgens al haar zelfbeheersing nodig om kalm te zeggen: ‘We kunnen er misschien beter een verband om doen.’ Ze duwde voorzichtig op de huid naast de zere plekken. ‘Doet dit pijn?’

Hij schudde zijn hoofd.

Ze liep naar de kast en haalde een trommel te voorschijn.

‘Wat gaat u doen?’

‘Er moet een verband om, zei ik toch al.’ Ze viste een rol verbandgaas en een schaar uit de doos.

‘Moet dat nou, ma?’ Hij trok zijn blouse omlaag. ‘U weet best dat ik daar een hekel aan heb. Het gaat zo ook wel over.’

Ze bleef weifelend staan. ‘Maar je wang dan?’

Deze keer stond Arnold voorzichtig op en liep naar de spiegel. De pijn in zijn zij was te dragen. ‘Alleen maar een schram,’ zei hij. ‘U zegt zelf altijd dat zoiets het snelste geneest zonder pleisters.’

Ze legde schaar en verband terug in de doos en ging aan tafel zitten. Ze vroeg kalm: ‘Zijn die jongens... Martin en zo... zijn die wél naar de rector gegaan?’

‘Ja.’ Arnold wendde zich af van de spiegel, liep naar het venster en staarde naar buiten, zijn handen in de zakken.

‘Dan zullen ze er wel flink van langs hebben gekregen.’

‘Dan kent u de toestand op school niet.’

‘Wat bedoel je?’

‘Dat weet u toch ook wel, moeder! Wekenlang hebben ze me zitten pesten zonder dat één van de leraren zich daar druk over maakte. Die lui lachen zich dood als ze horen wat er gebeurd is. En de rector? Die is nou waarschijnlijk druk bezig die schooiers in de watten te leggen.’ Hij keerde zich bruusk om. ‘Ik hoor het

hem al zeggen: zo Martin... zo Hans... zo Johan... en, hebben jullie Arnold geslagen? Nou, dat mag je niet meer doen, hoor! Dat geeft geen pas op onze school... We hebben al moeilijkheden genoeg. Zullen jullie dat niet weer doen? – Nee, meneer.’

‘Arnold!’

‘Wat Arnold! Het is de waarheid. Laatst botste die vent van Verdam, u weet wel, die vleesberg uit klas vijf, keihard tegen mij aan. Hij deed het expres. Ik weet het zeker. De baas stond erbovenop. En weet je wat-ie zei? Gerard, een beetje voorzichtig met onze tweede-klassertjes... Ik kon die kerel wel naar z’n strot vliegen!’

‘Doe toch niet meteen zo heetgebakerd, Arnold. Hoe vaak hebben we je niet gezegd dat je je moet beheersen. Hoe kwaaijer jij wordt, hoe meer plezier ze hebben.’

‘Dan hébben ze maar plezier. Maar ik kan het niet langer verdragen!’

Mevrouw Westervoort frunnikte aan de verbanddoos, maar ze zweeg. Ze keek pas op toen het geluid klonk van een fiets die tegen de muur werd gezet. ‘Daar heb je pa.’

Even later betrad meneer Westervoort de huiskamer. Hij was een wat schrale man met een spits gezicht. Zijn donkerblonde haar was strak achterover gekamd en vertoonde grijze plekken bij de slapen. Ondanks het zonnige voorjaarsweer droeg hij een regenjas. Hij zag er moe uit.

‘Wat ben je vroeg vanmiddag...’ Mevrouw Westervoort keek haar man onderzoekend aan. ‘Is er iets?’

‘Ja, hoofdpijn. Ik ben maar een uurtje eerder weggegaan. Dat haal ik later wel in.’

‘Vonden ze dat goed op het stadhuis?’

‘Dat hébben ze goed te vinden!’ Hij begon zijn jas uit te trekken. ‘Of denk je soms dat ik daar nog toestemming voor vraag?’
Ze antwoordde niet.

‘Ik bepaal zélf wel wanneer ik ga en kom. Daar heb ik niemand voor nodig!’ Hij smeed zijn jas over de stoelleuning en wreef over zijn ogen. ‘Geef me maar een kop thee.’ Hij stond op het punt te gaan zitten, toen hij Arnold zag, of liever – hij zag zijn gezicht met de bloedige schram op de rechterwang. ‘Wat is er met jou gebeurd?’

Arnold haalde onwillig de schouders op. ‘Ach, niks...Vraag maar aan ma. Dan hoef ik het geen twee keer te vertellen.’ Hij wilde de kamer uitlopen, maar zijn vader greep hem bij de arm. ‘Wacht eens even, jij. Je weet dat ik niet van zulke brutaliteiten gediend ben. Wat mankeert jou eigenlijk?’ Zijn stem trilde.

Mevrouw Westervoort stond haastig op. ‘Koos, alsjeblieft! Die jongen heeft al genoeg te verduren gehad.’

‘Dat wil ik nou juist graag weten. En mag ik dan misschien een normaal antwoord verwachten?’

Ze moest even naar woorden zoeken voor ze zei: ‘Ze hebben ruzie gehad.’

‘Wie hebben ruzie gehad?’

‘Arnold... en nog een paar jongens.’

‘Wie waren dat?’

‘Ach, dat doet er niet zoveel toe.’

‘Ik vroeg wie dat waren!’

‘Nou, Martin Jonkers en eh...’

‘En Johan Laning en Hans van Beek,’ vulde Arnold aan. Zijn gezicht had een uitdrukking alsof hij aan iets heel anders dacht.

‘Met z’n drieën?’ Meneer Westervoorts stem was hees geworden, maar hij hield zijn zoon niet meer vast. ‘Waar hadden jullie ruzie over?’

‘t Zelfde als altijd.’ Even keek Arnold zijn vader strak aan. ‘Ze hebben me in elkaar geslagen.’

Het scheen even te duren voordat die woorden tot meneer Westervoort doordrongen. Toen greep hij zijn jas en stapte drif-

tig de kamer uit. Of eigenlijk: hij wilde de kamer uitstappen, maar zijn vrouw versperde hem de weg.

‘Koos, alsjeblijft, doe geen domme dingen! De rector...’

‘Doe geen domme dingen! Wie doet er hier eigenlijk domme dingen?’

‘Wind je toch in ’s hemelsnaam niet zo op!’

‘Ik wind me niet op.’ Meneer Westervoort sprak nu sissend. ‘Ik heb er alleen maar genoeg van dat die jongen dag in dag uit wordt getreiterd! Ik heb er genoeg van dat ze jou met de nek aankijken. En ik ben het zat op mijn werk het stomme gegrinnik van een stelletje slampampers te moeten anhoren. Ik ben het zat!’ Zijn stem beefde van drift. ‘En daar zullen we nu eindelijk eens wat aan doen!’ Hij duwde zijn vrouw opzij en beende de gang in, de keuken door.

Bij de achterdeur haalde ze hem in. Ze greep hem haast wanhopig bij de schouders. ‘Koos, denk toch eens even na. Je maakt ons het leven onmogelijk. En we hebben al zo weinig vrienden!’

Meneer Westervoorts ogen hadden een vreemde glans toen hij antwoordde: ‘Wij hebben meer vrienden dan jij denkt.’ Hij opende de deur, stapte op zijn fiets en reed met grote haast de straat uit.

‘Schiet nou op, Arnold. Als je te laat komt krijg je misschien nog meer narigheid.’ Mevrouw Westervoort stond bij de keukentafel en sneed bruine, kleverige sneden van iets wat eruit zag als brood. Aan haar bleke gezicht en haar vermoeide, bezorgde ogen was te zien dat ze slecht had geslapen. ‘Wil je de melk warm of koud?’

‘Koud.’ Arnold knoopte zijn veters vast en sjokte de trap af. Zijn gezicht stond somber, maar had tegelijkertijd de waakzame uitdrukking van iemand die bang is betrapt te worden op iets wat verboden is. ‘Is pa al weg?’

‘Ja.’

‘Die is anders nooit zo vroeg.’

Ze zei haastig: ‘Ik denk dat hij vandaag al wat wil inhalen... je weet wel, van de tijd die hij gisteren heeft verloren.’

‘Hij lijkt wel gek om zich zo uit te sloven.’

‘Dat moet je niet zeggen. Je weet hoe je vader is...’

Arnold knikte en begon een hap brood naar binnen te werken.

‘Wil je een boterham mee hebben?’

‘Als er maar niet van die walgelijke kleurloze stroop op zit.’

‘Ik doe er wel bruine suiker op.’

‘Goed.’ Hij nam een paar slokken melk. ‘Is Rita al wakker?’

‘Nee.’ Mevrouw Westervoort ging door met boterhammen klaarmaken.

‘Ze was laat, hè, vannacht...’

‘Heb je haar horen thuiskomen?’

Hij antwoordde spottend: ‘Ik denk dat ik niet de enige ben. De hele buurt heeft kunnen meegenieten. *Ik* moest het eens lapen om zo laat thuis te komen!’

‘Jij bent nog geen zeventien!’ Ze zweeg een tijdje voor ze verderging: ‘Ze hebben haar thuisgebracht.’

‘Wie? Jürgen en Manfred?’

‘Ja.’

Hij grijnsde. ‘O, dus wél dezelfden van de vorige week...’

‘Arnold!’ Ze frunnikte met het mes in de boter en glimlachte opeens: ‘Zeg, je wang is al aardig opgeknapt. Heb je nog last van je zij?’

‘Bijna niet. Zie je wel dat er geen verband om hoefde?’

Ze streek even door zijn haar, terwijl ze naar de kast liep. Maar op hetzelfde ogenblik dat ze hem opende om de suikerpot te pakken wist ze een fout te hebben gemaakt. Met een snelle beweging klapte ze de deur dicht.

Arnold had het echter gezien. Hij hield op met kauwen. ‘Hoe komt u aan die worsten?’

‘Worsten...?’ Mevrouw Westervoort begon nerveus te smeren. ‘O, die had ik nog...’

‘Gisteren lagen ze er nog niet. Trouwens, als u me toch een boterham meegeeft, heb ik er liever een stuk worst op dan dat zoete spul.’

‘Die worsten zijn voor vanavond...’ Ze haalde diep adem. ‘En voor zondag.’

‘Nou, ik had anders best een paar plakkijs gelust,’ mopperde Arnold.

Ze keek hem een moment besluiteloos aan. ‘Goed,’ zei ze toen, ‘ik zal je een stuk meegeven. Als je maar niet vertelt...’ Ze stopte midden in de zin.

‘Wat moet ik niet vertellen?’

‘Ach, nee... laat maar. Trouwens, we moeten de tijd niet zitten verkletsen. ’t Is al kwart over acht. En je bent toch van plan te gaan lopen, niet?’

‘Ja.’ Arnold spoelde de laatste hap klef brood weg, terwijl hij gretig toekeek hoe zijn moeder een centimeters lang stuk van de worst afsneed en bij zijn boterhammen stopte.

Ze pakte hem bij de armen. ‘Ik ben blij dat je toch weer naar school gaat.’

Hij haalde zijn schouders op.

‘Je moet je niet met die jongens bemoeien,’ zei ze ernstig. ‘Beloof je me dat, Arnold?’

‘Ik zal m’n best doen.’ Hij trok zijn jekker aan.

‘Heb je je tas?’

‘Die staat nog op school. Tenminste – als ze hem niet gegapt hebben. Nou, dan ga ik maar. Tot vanmiddag.’ Even later liep hij de straat door in de richting van het lyceum. Op het punt waarvan hij wist dat zijn moeder hem niet meer kon zien, sloeg hij een zijstraat in – de kant van de rivier op. Hij vertraagde zijn pas tot een onverschillig slenteren.

De eerste mei van het jaar 1942 begon met een heldere, maar frisse morgen. Arnold knoopte zijn jas wat hoger dicht en liep op zijn gemak een steeg door in de richting van de binnenstad. Het was niet druk op straat, behalve bij de bakkers, waar rijen mensen voor de deur stonden te wachten tot de verkoop van brood zou beginnen. Hij stak het kerkplein over, maar vermeidde het stadhuis, waar zijn vader werkte.

Gisteravond tegen zes uur was zijn vader thuisgekomen. Hij had niets gezegd. Ook niet toen zijn moeder hem had gevraagd waar hij geweest was. En tot negen uur, het moment waarop Arnold naar bed was gegaan, had hij alleen maar zwijgend de krant zitten lezen. Arnold had pas een gedeelte van een gesprek opgevangen toen hij een paar uur later naar de wc moest. Doodstil luisterend had hij op de trap gezeten.

‘Hij had zich niet met die jongens moeten inlaten,’ had hij zijn moeder horen zeggen.

Hij had zich verbaasd over de kalmte waarmee zijn vader had geantwoord: ‘In zijn plaats was ik ook begonnen met knokken.’

‘Hij is niet begonnen...’

‘Nou, goed dan, ik was een vechtpartij ook niet uit de weg gegaan.’

‘Wie weet takelen ze hem de volgende keer nog veel erger toe.’

‘Ik denk niet dat ze dat nog durven.’

‘Dan ken jij Martin Jonkers niet. Arnold heeft het al vaker met hem aan de stok gehad.’

‘Martin Jonkers?’ Arnold had de minachting in de stem van zijn vader gehoord. ‘Martin Jonkers doet vanaf morgen helemaal geen vervelende dingen meer.’

‘Hoe weet jij dat? Of ben je vanmiddag bij boekhandel Jonkers geweest?’

‘Je denkt toch niet dat ik daar een voet over de drempel zet? Nee, laat zulke zaken maar rustig aan mij over.’

‘Soms maak ik me wel eens zorgen over jou.’

‘Je hoeft je over mij helemaal geen zorgen te maken.’ Voor het eerst was de toon van zijn vader korzelig geweest. ‘Ik heb er alleen meer dan genoeg van steeds in een hoek te worden gedrukt. Wat dat betreft kunnen we een voorbeeld nemen aan onze Leider. Die laat zich ook niet op de kop zitten! En dat tuig van Jonkers verdient al veel langer een lesje. Ik vraag me wel eens af of die kerel soms joods bloed heeft. Hoe kun je anders met zo’n armzalig boekhandeltje zoveel geld verdienen?’

‘Je weet helemaal niet of ze veel geld verdienen.’

‘Je wou ze toch zeker niet gaan verdedigen?’

De stem van zijn moeder was zó zacht geworden dat hij haar nauwelijks meer kon verstaan. ‘Nee, natuurlijk niet... maar...’

‘Wát maar?’

‘Als jullie maar niets overkomt...’

‘Daar hoeft je niet bang voor te zijn. Daar is dat stelletje veel te laf voor. En het wordt tijd ze dat eens goed te laten merken.’

‘Wat bedoel je?’

‘Dat zul je wel zien!’

Aan het schuiven van stoelen had Arnold gehoord dat ze waren opgestaan. Haastig was hij de trap verder afgelopen, maar bij de kamerdeur was hij bijna tegen zijn moeder aangebotsd.

‘Arnold, wat doe jij hier?’

‘Ik moet naar de wc.’

‘Je bent koud. Kom je net uit bed?’

‘Eh... ja, ik kom net uit bed.’

‘Voel je je wel goed?’

‘Ja...’

‘Je hebt ons zeker horen praten?’

‘Wat? Nee, ik heb niets gehoord.’

‘Was je al een poos wakker?’

‘Ja, ik kon niet zo goed slapen.’ En om nog meer lastige vragen te voorkomen had hij er in een opwelling aan toegevoegd: ‘Ik ga morgen toch maar weer naar school, ma.’

Ze had hem bij het zwakke licht uit de kamer glimlachend aangekeken en gezegd: ‘Daar ben ik blij om.’

Twee minuten later was hij weer in bed gekropen, maar het had een tijd geduurd voor hij in slaap was gevallen. Tegen een uur of half een was zijn zusje Rita thuisgebracht door haar Duitse vrienden. Ze hadden luidruchtig bij de voordeur staan praten voor ze afscheid namen. Daarna had hij nog wat geluiden in de keuken gehoord, maar hij was te moe geweest om er veel aandacht aan te schenken.

Terwijl hij zich afvroeg wat zijn vader bedoeld kon hebben toen hij over boekhandel Jonkers had gesproken, liep Arnold door. Hij passeerde het gebouw van de Ortskommandant met de hakenkruisvlag. Honderd meter verder bevond zich in een zijstraat de boekhandel van Jonkers. Arnold liep erlangs, terwijl hij deed alsof

hij er niet de minste belangstelling voor had. Uit zijn ooghoeken nam hij echter alles goed op. Er was niets bijzonders te zien.

Vijf minuten later bereikte hij de rivier. Een frisse noordoostenwind, die dwars op de stroomrichting stond, maakte korte golfjes. Krijgende meeuwen scheerden over het water. In zuidoostelijke richting over de kade slenterend probeerde hij te bedenken hoe hij Martin Jonkers en zijn vrienden te pakken kon nemen. Eenvoudig zou dat niet zijn. Martin Jonkers was nu eenmaal een jongen die voor weinig terugdeinsde. En de gemakkelijkste manier – dingen zoals er gisteren waren gebeurd aan de Gestapo vertellen – had zijn vader hem vanaf het begin van de oorlog streng verboden. Hij had het hem verscheidene keren horen zeggen: als zoiets ooit nodig is, doe ik dat zelf! Arnold had niet de moed om tegenover zijn vader ongehoorzaam te zijn.

Na een minuut of twintig kwam hij bij de rand van de stad. De kade ging hier over in een brede dijk die in grote slingers langs de rivier lag. Min of meer evenwijdig aan de dijk liep, op een afstand van vijftig meter, de spoorlijn.

Een melkrijder met paard en wagen haalde hem in. Lege busen rammelden tegen elkaar. Arnold versnelde zijn pas tot hij naast de voerman liep. ‘Mag ik meerijden?’

De man keek hem even fronsend aan en duimde toen als antwoord over zijn schouder.

Even later zat Arnold achter op de wagen, de benen bungelend over de opstaande ijzeren rand.

Gedurende een minuut of vijf liet hij zich voorthotsen, tot ze het punt bereikten waar de weg de dijk verliet en de spoorlijn afboog naar het zuiden. Daar sprong hij van de wagen. ‘Bedankt!’ schreeuwde hij, maar aan de reactie van de voerman was niet te zien of hij het gehoord had.

Arnold keek de melkboer na tot hij bij een bocht van de weg in het naast de dijk gelegen bos was verdwenen.

Vervolgens liep hij, doelloos steentjes voortschoppend, over de smallere weg op de dijk. Honderd meter verder splitste deze zich opnieuw: een zo te zien kortgeleden gasafteerde weg leidde door de uiterwaarden omlaag naar een aanlegsteiger die behoorde bij een verderop gelegen steenfabriek. Bij de steiger lagen twee schepen. Een aantal in grijsgroene uniformen gestoken mannen was bezig met het uitladen van kisten; op de weg naast de steiger stonden twee motoren met zijspan van de Duitse Wehrmacht. Vijftig meter ervoor was een bordje aangebracht: **STRENG VERBODEN VOOR ONBEVOEGDEN.**

Arnold bleef staan.

Het landschap leek wel wat op een schilderij: een traag stromende rivier met kribben; grazende koeien; een molen tegen de rand van de stad; alles overkoepeld door een stralend blauwe lucht. Tenminste, in het oosten. In het zuiden en westen zweefden windveren. Hij keek er even onverschillig naar tot hij ontdekte dat de dunne wolkjes gezelschap hadden gekregen van een drietal pijlvormige witte strepen, die zich tamelijk snel voortbewogen: de onmiskenbare tekenen van drie jachtvliegtuigen. De hoogte was echter zo groot dat er van motorgeronk niets te horen was en Arnolds belangstelling ervoor hield dan ook op toen de streepjes plotseling, als in het niets, oplostten. Hij stond op het punt terug te keren naar de straatweg, toen hij iemand bij de steiger hoorde roepen. Een van de Duitse militairen wenkte hem. ‘Du, komm mal her!’

Arnold bleef enkele ogenblikken staan, besluiteloos en een beetje op zijn hoede.

‘Hab nur keine Angst!’ schreeuwde de soldaat. ‘Wir fressen dich bestimmt nicht!’

Arnold overwon zijn aarzeling en liep traag op het groepje militairen af. Ze waren met z’n zessen, zag hij nu. Twee zaten er in het ruim van het schip en reikten kisten aan, twee brachten

de kisten tot vooraan de steiger en twee stapelden ze op in rijen van vijf hoog. Het laatste werk was blijkbaar het meest tijdrovend, want er stonden nog tientallen kisten niet opgestapeld.

‘Bist du stark?’ De militair die hem geroepen had keek hem aan met een brede grijns. ‘Verstehst du mich?’ Arnold knikte.

‘Kannst du uns helfen?’ De soldaat sprak met opzet langzaam.

Arnold wees naar zijn ribben. ‘Weiss nicht... Habe Schmerzen.’ Duits was niet zijn slechtste vak.

De Duitser lachte daverend. Hij wendde zich tot zijn collega, die juist een kist op de bovenste rij hees. ‘Hör mal, Werner, ein Holländer der den Trick auch schon kennt!’

‘Was...?’

Arnold begon zich kwaad te maken. ‘Es ist kein Trick!’ snauwde hij. ‘Es ist wahr!’

De eerste militair schoof geamuseerd zijn kepi naar achteren. ‘Zeig mal wo’s dir weh tut!’ grijnsde hij.

Arnold klemde zijn tanden open. ‘Nein!’ antwoordde hij. Toen liep hij op een van de kisten af en tilde hem op. Wat erin zat wist hij niet; het interesseerde hem ook niet. Hij merkte alleen dat het ding tenminste vijftien kilo woog. Met gespannen spieren en een stekende pijn in zijn ribben liep hij ermee naar de stapel en zette hem met een klap op de derde rij.

De beide soldaten applaudisseerden waardierend. ‘Bravo, bravo! Schön gemacht.’ Ze wezen op het schip. ‘Jetzt nur noch hundert!’

Arnold gaf geen antwoord. Met de rechterhand gedrukt tegen de pijnlijke plek in zijn zij liep hij terug naar de op de grond staande kisten. Hij zou zich niet laten kennen. Hij zou ook laten zien dat er nog wel Nederlanders bestonden die niet te beroerd waren Duitse militairen een handje te helpen.

Gedurende een paar minuten probeerde hij het tempo van de beide soldaten bij te houden, maar hij hield ermee op toen het

zweet langs zijn gezicht begon te lopen. Hijgend viste hij een zakdoek uit zijn zak en wiste zijn voorhoofd af.

Op dat moment zag hij de vliegtuigen. Het waren er drie en ze kwamen uit het zuidwesten. Normaal zou hij het motorgeronk wel hebben gehoord, maar de straffe noordoostenwind waaide zulke geluiden weg. Bijna aarzelend wees hij op de aanstormende jagers. ‘Flugzeuge,’ zei hij.

De militair die met Werner was aangesproken, keek op van zijn werk.

‘Was...?’ Eén seconde later smeed hij de kist die hij in zijn handen had, van zich af. ‘Verdammt nochmal!’ schreeuwde hij. ‘Flugzeuge! Deckung!’

Als hij meteen gereageerd had, had Arnold misschien nog weg kunnen komen. In plaats daarvan stond hij als versteend naar de nadering van de Engelse jagers te kijken tot één van de Duitse militairen hem onzacht tegen de grond sleurde. Het volgende moment lagen ze met zijn vijven plat achter de stapels kisten.

Het eerste dat hij hoorde was een hoge janktoon die snel aanzwol tot een oorverdovend gieren. Toen barstte de hel los. Ratelende mitrailleurs zonden een stroom van kogels omlaag. Als hagelstenen spatten de projectielen op de steiger, boorden zich in de schepen en deden fonteinen water omhoog spatten. Terwijl de schaduw van de machine over hen heen flitste, veranderde het gieren in een donderend gebulder. Het vliegtuig scheerde over de rivier, klom toen snel en begon aan een grote bocht.

Met zijn gezicht stijf tegen het beton gedrukt hoorde Arnold de volgende jager aankomen, vrijwel onmiddellijk gevolgd door nummer drie. Hij rook de doordringende stank van uitlaatgasen. De angst vloog hem naar de keel.

Twee nieuwe kogelregens maakten denken onmogelijk. Hij begreep pas dat het voorbij was toen hij boven het gedaver van de vliegtuigmotoren uit de soldaten naast zich hoorde schreeuwen.

Een van de militairen die op het schip hadden gewerkt, klom uit het ruim en rende naar de voorplecht. Met een snelle beweging trok hij een zeildoek weg – even later lag de man geknield achter een machinegeweer, waarvan hij de loop naar het zuidwesten draaide. Hij was net op tijd, want de eerste jager begon aan zijn tweede duikvlucht.

Arnold bleef kijken hoe de soldaat zijn wapen richtte, tot hij opnieuw hardhandig omlaag werd geduwd. ‘Deckung, du Idiot!’

De mitrailleur op het schip knetterde nog vóór de Engelse

piloot zijn machine in de juiste positie had. Waarschijnlijk was het daaraan te danken dat een nieuwe stroom kogels een eind naast hen insloeg. Maar de tweede en derde waren weer veel nauwkeuriger. Kogels kaatsten gillend terug van de stenen. Houtsplinters vlogen rond. Twee kisten op de bovenste rij wankelden, tolden om en kraakten vlak naast Arnold tegen de grond.

Toen hij voor de tweede maal opkeek, zag hij pas goed de verwoesting die de Engelsen hadden aangericht. Het schip met de kisten was doorzeefd en begon langzaam scheef te zakken. De stuurhut was één ruïne. De helft van het roer was verdwenen. Arnold staaarde de vliegtuigen na, bang als hij was dat ze voor de derde keer zouden terugkomen. Maar de jagers raasden met grote snelheid omhoog. Behalve de laatste. Hij zag er een rookpluim achteraan slieren die snel dikker werd. De machine maakte een onzekere bocht, alsof de vlieger er geen controle meer over had, en braakte plotseling oranje vlammen uit. Toen verloor het toestel hoogte. Ademloos keek Arnold toe hoe zich een klein figuurtje van de brandende jager losmaakte. Een witte parachute ontplooidde zich en zeilde met de wind mee in de richting van het bos. Het jachtvliegtuig viel snel. Een bol van vuur en rook stortte omlaag. Drie seconden later smakte het toestel vijfhonderd meter van hen af in de rivier. De vlammen doofden. Een vette walm dreef over het water.

De Duitsers toonden echter nauwelijks belangstelling. Terwijl Arnold naar het schouwspel stond te staren, draafden ze opgewonden naar het zinkende schip. ‘Schnell! Der Klaus... Er ist verletzt!’ Struikelend over kapotte kisten in het gangboord bereikten ze de voorplecht. Het slappe lichaam van de Duitse soldaat hing achter zijn mitrailleur. Met zijn tweeën sleepten ze hem haastig van het dek en brachten hem op de steiger. Het was net op tijd. Het schip helde sterk over tot het bleef hangen aan de als snaren zo strak gespannen meertouwen; de helft van het dek liep onder water.

Terwijl Arnold overeind krabbelde hoorde hij vanuit de stad de sirene van het luchtalarm huilen. De Engelse piloot dreef aan zijn parachute verder af en verdween ten slotte achter de kruin van de dijk ergens in het bos.

Toen hij zich omdraaide zag hij de soldaten gebukt over het stille lichaam van hun kameraad. Als in de verte hoorde hij Werner zeggen: ‘Er ist tot...’ Het volgende moment schreeuwde de Duitser het uit: ‘Mein Gott, er ist tot!’ In machteloze woede balde hij zijn vuisten tegen de hemel: ‘Verfluchte Schweinhunde, das werdet ihr bereuen!’ Woest keerde hij zich tot de anderen. Arnold zag de tranen in zijn ogen. ‘Wir werden den Flieger suchen,’ zei hij schor.

De soldaten verspilden geen tijd. Met zijn vieren renden ze naar de gereedstaande motoren, grepen hun machinepistolen uit het zijspan en startten. Eén motor gehoorzaamde onmiddellijk, maar de andere zweeg: een kogel had de cilinder doorboord.

Uit de richting van de stad kwam een wagen aanrazen; hij nam gevaarlijk snel de bocht en remde op enkele meters afstand van het groepje. Achterin, zag Arnold, zaten zeker tien gehelmde militairen, hun geweren tussen de knieën. De man naast de chauffeur klom uit zijn cabine. Met één oogopslag had hij de chaos overzien. Ze wisselden snel een paar woorden, waarna hij weer instapte. Toen zag hij Arnold. ‘Wer ist der Junge?’

‘Er hat uns geholfen.’

De militair keek hem aan met stekende, grijze ogen. ‘Hast du den Flieger gesehen?’

Arnold knikte. Zijn hart bonsde met snelle slagen.

‘Ich meine – wo ist er gelandet?’

Arnold voelde zijn benen trillen. Een beetje onzeker wees hij in de verte. ‘In het bos,’ zei hij. ‘Im eh... Wald.’

‘Weisst du den Weg?’

‘Ja.’